

- VII тип (Дніпропетровська, Івано-Франківська, Київська, Полтавська області) з вищим за середній рівнем життя населення, порівняно високим рівнем природно-техногенної безпеки, відносно сприятливою екологічною обстановкою (виключення – Дніпропетровсько-Дніпродзержинська та Нікополь-Марганецька міські агломерації в Дніпропетровській області).

Безпека регіонів України і стратегія їх гарантування. У 2-х т. Т. 1: Природно-техногенна (екологічна безпека) / За ред. Б.М.Данилишина. – К.: Наукова думка, 2008. – 390 с. 2.Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с. 3.Бондаренко Е.Л. Геоінформаційне еколого-географічне картографування: теорія і практика досліджень: Автореф. дис. ... д.геогр. н.; 11.00.12 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 32 с. 4.Гукалова І.В. Якість життя населення України: теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження: Автореф. дис. ... д.геогр. н.; 11.00.02 / Інститут географії НАН України. – К., 2008. – 40 с. 5.Литовченко І.Г. Суспільно-екологічне районування Полтавської області: Автореф. дис. ... к.геогр. н.; 11.00.02 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 19 с. 6.Личак О.І. Географічні основи оцінки екологічних ситуацій (на прикладі Криму): Автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів; Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімферополь, 2002. – 19 с. 7.Національний атлас України. – К.: ВПК «Новий друк», 2007. – 410 с. 8.Петкова Л.О. Особливості розміщення екоємних та екофільних виробництв (на прикладі Черкаської області): Автореф. дис. ... к.е. н.; 08.10.01 / Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ. – К., 1998. – 22 с. 9.Петренко І.М. Еколого-економічні основи формування та використання рекреаційних територій в умовах міських агломерацій: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.08.01 – економіка природокористування і охорони навколишнього середовища; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2003. – 20 с.

УДК 911.3

Смирнов І.Г., д.геогр.н., проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛОГІСТИКА РЕСУРСНОЇ БАЗИ ТУРИЗМУ ЯК ЧИННИК ЙОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розкрито важливість сутність, підходи та конкретні методи логістичної оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів, що в сукупності становить зміст логістики ресурсної бази туризму – важливого складника компонентної структури логістики туризму. Ключові слова: туризм, логістика, ресурсна база, сталий розвиток, логістичний потенціал.

Shown importance, essence, ways and concrete methods of logistical estimation of recreational – touristic resources. All that is considered as contents of tourism resource base logistics, which in its turn is part of logistics of tourism's componential structure. Key words: tourism, logistics, resource base, sustainable development, logistical potential.

Постановка наукової проблеми. Логістика туризму – новітній науково-практичний напрямок, який досліджує догістичні особливості туристичної галузі, зокрема прикладає логістичні засади до її організації та управління. Застосування логістичних засад в діяльності туристичних

підприємств дозволяє значно підвищити прибутковість туристичного бізнесу за рахунок скорочення витрат та підвищення рівня логістичної координації всіх операцій з обслуговування туристів. Комплекс складових туристичної послуги охоплює засоби розміщення та харчування туристів, їх транспортування та програмно-екскурсійне забезпечення, інформаційне та фінансове обслуговування тощо. У функціональному аспекті як окрема туристична послуга, так і її компонентні складові обов'язково передбачають логістичні функції постачання, виробництва та збуту. Тому кожному компоненту складової турпослуги слід розглядати як окрему туристичну підсистему, а це надає можливість організації діяльності всього туристичного комплексу певного геопросторового рівня: локального (тур); мікро (туристичне підприємство); мезо (туристичне господарство області, туристичної зони чи курортотолісу); макро (туристична індустрія держави), мега (туристичні макрорегіони світу чи інтеграційні об'єднання), мета (світовий туризм). Логістичний підхід сприяє вирішенню проблеми сталого розвитку туризму, збереження та відновлення ресурсної бази галузі; дозволяє зменшити (а в ідеалі - виключити) ризики погіршення екологічної ситуації, зниження якості туристичних послуг, що надаються, загрози здоров'ю та безпеці туристів, отже, може служити основою для визначення стратегії сталого розвитку туризму в країні та її регіонах. Серед компонентних складових логістики туризму чільне місце займає логістика ресурсної бази туризму. Вона висвітлює такі питання, як значення ресурсної бази в туризмі та її логістичної оцінки, а також особливості визначення логістичного потенціалу природно-рекреаційних та історико-архітектурних ресурсів.

Наукові джерела та публікації з логістичної оцінки ресурсної бази туризму практично відсутні, якщо не рахувати праць автора [8, с. 47-53; 9; 10 та ін.]. Разом з тим, автор спирався на численні праці українських та інших дослідників, які класифікували [1; 7] та різноманітно вивчали рекреаційно-туристичні ресурси [2; 3; 4; 5; 6; 11; 12].

Метою статті є розкриття сутності, підходів та конкретних методів логістичної оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Особливістю туристичної галузі, на відміну від інших галузей сфери послуг є її безпосередня прив'язка до рекреаційно-туристичних ресурсів. За [10, с. 167] ємність туристичного ринку жорстко визначається пропускнуою спроможністю туристичного об'єкту (ресурсу) та ступенем розвитку відповідної інфраструктури. Таку особливість туризму в повній мірі враховує новий науково-практичний напрямок – логістика туризму, в структурі якої логістиці рекреаційно-туристичних ресурсів належить важливе місце, зокрема в складі компонентної структури (рис. 1). Логістична оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів базується на визначенні їх логістичного потенціалу, тобто максимально можливого для даного туристичного ресурсу (об'єкту) потоку туристів, який: а) не зашкодить стану самих ресурсів; б) не зашкодить самопочуттю та стану здоров'я туристів; в) не зашкодить екології місця

знаходження ресурсу (об'єкту); г) не порушить “показник гостинності”*; д) не зашкодить безпеці туристів. Подібні проблеми нині спостерігаються і в міжнародному туризмі. Так, в країнах Африки (зокрема в Кенії) є побоювання, що зростаючий туристопотік може зашкодити унікальній екосистемі африканських саван з їхнім різноманіттям фауни і флори.

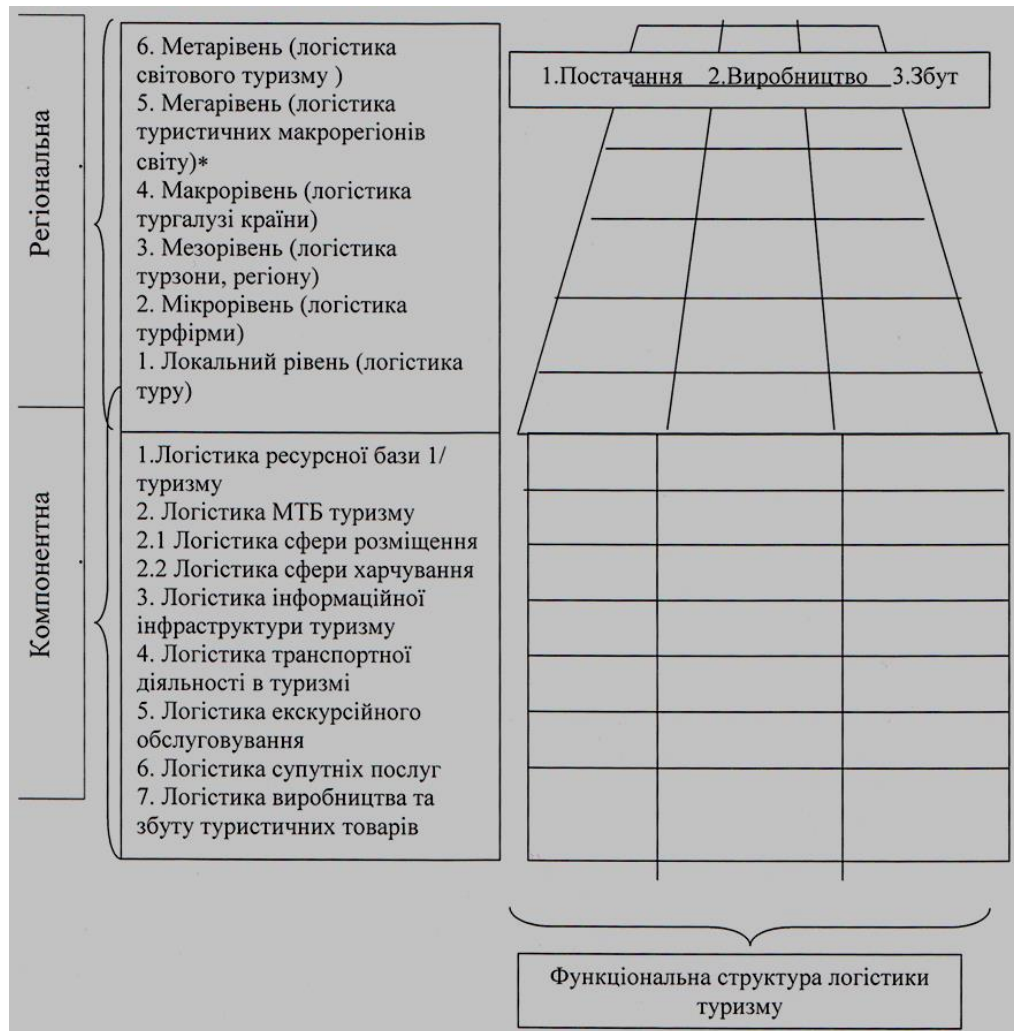

Рис. 1. Комплексна структура логістики в туризмі

Визначення логістичного потенціалу рекреаційно-туристичних ресурсів є важливою складовою логістичної моделі сталого розвитку туризму, поряд з логістичним потенціалом матеріально-технічної бази туризму та логістичним потенціалом вхідного потоку туристів в місцевість, регіон, країну (рис. 2). Отже, початковою та програмуючою ланкою розвитку туризму мають бути рекреаційно-туристичні ресурси, відповідно до логістичного потенціалу (пропускної спроможності або рекреаційної ємності), яких повинні визначатися потоки туристів, а їхні потреби в комплексі необхідних послуг (проживання, харчування, перевезення, інформаційно-програмне забезпечення) мають забезпечуватися розвитком відповідної матеріально-технічної бази туризму.

* Це припустиме співвідношення числа туристів та постійних мешканців, за якого зберігається атмосфера гостинності; оптимальним вважається співвідношення не вище 1:3

Необхідною умовою сталого розвитку туризму в регіоні, країні є менший обсяг логістичного потенціалу матеріально-технічної бази (ЛП МТБ) по відношенню до логістичного потенціалу туристичного ресурсу (об'єкту), тобто рівняння 1 моделі.

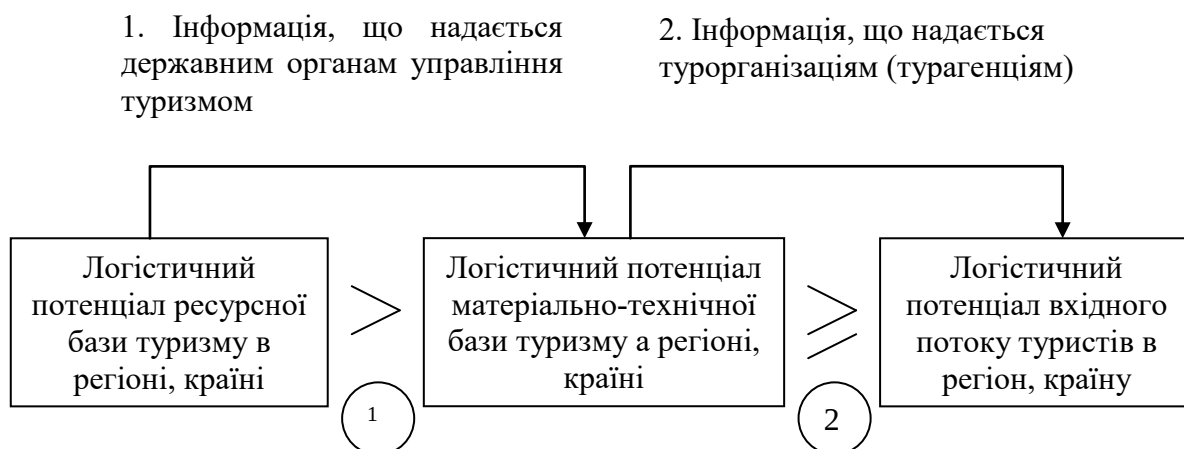

Рис.2. Логістична модель сталого розвитку туризму в регіоні, країні

**За Світовою туристичною організацією виділяються шість туристичних макрорегіонів світу: Європейський, Американський, Азійсько-Тихоокеанський, Африканський, Близькосхідний, Південно-Азійський*

Це рівняння виступає запобіжником першого рівня щодо збереження туристичних ресурсів регіону країни.

Рис. 3. Класифікація рекреаційно-туристичних ресурсів за О.О. Бейдиком [1, с. 45]

Друге рівняння моделі сталого розвитку туризму, яке вимагає, щоб ЛП МТБ був більшим (або рівним) ЛП вхідного потоку туристів, окрім того, що виступає запобіжником другого рівня щодо збереження рекреаційно-туристичних ресурсів, ще й забезпечує бізнесову ефективність їх використання. Інформаційні потоки в даній моделі теж бувають двох видів: перші – це інформація щодо максимально допустимого потоку туристів (на нашу думку цей показник слід обов'язково вказувати в рекреаційному паспорті ресурсу (об'єкту)), друге – це інформація, яка надається туроператорами (які звичайно володіють МТБ туризму в регіонах) фірмам-турагенціям – скільки і яких путівок пропонується на продаж.

Логістичну оцінку рекреаційно-туристичних ресурсів слід здійснювати з урахуванням їхньої класифікації, яка найбільш повно представлена в працях О.О. Бейдика (виділяються природно-географічні, природно-антропогенні, суспільно-історичні ресурси, інфраструктурні об'єкти та суперточка-тур (рис. 3)), та І.В. Смаля (виділяє природно-географічні та суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси, з подальшим поділом перших – на геологічні, геоморфолого-оротографічні, ландшафтні, флоро-фауністичні, кліматичні і погодні, водні; других – на археологічні, архітектурні, подієво-інформаційні, науково-пізнавальні, героїко-виховні, літературно-мистецькі (рис. 4)).

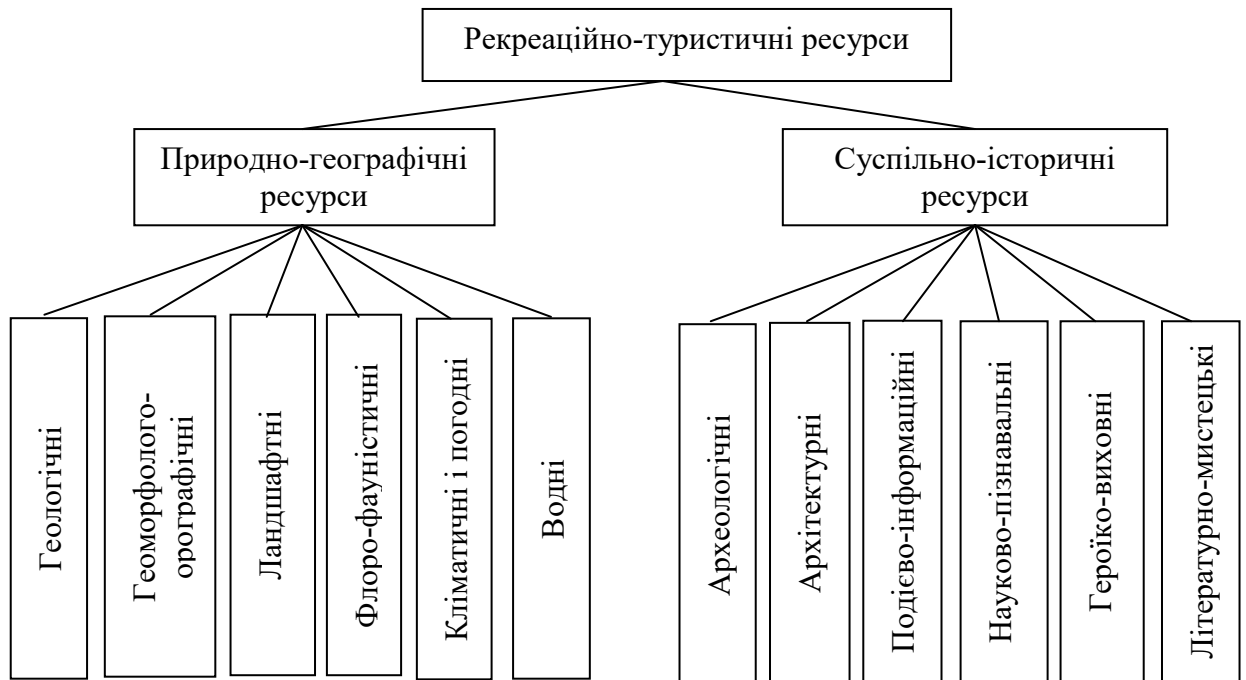

Рис. 4. Класифікація рекреаційно-туристичних ресурсів за І.В. Смалем [7, с. 64, 75]

Щодо методики визначення логістичного потенціалу ресурсної бази туризму, то із врахуванням вищенаведених класифікацій, можна запропонувати принаймні чотири підходи: 1) рекреалогічний (В.І. Стафійчук [9], В.І. Мацола [5], В.Ф. Данільчук [3]); 2) порогового аналізу (Смирнов І.Г., В.Г. Шубаєва [8]); 3) кількісних характеристик (В.Г. Гуляєв [2]); 4) рекреагеографічний (Н.С. Мироненко та І.Т. Твердохлебов [6], Л.М. Донченко [4]).

Рекреалогічний підхід найбільш повно представлений в навчальному посібнику В.І. Стафійчука “Рекреалогія” [9, с. 235], де зазначається, що одним з важливих науково-практичних завдань рекреалогії є визначення рекреаційної ємності території (показника, що виражається числом рекреантів, які протягом певного періоду можуть перебувати на певній території, не спричиняючи її дигресії). Розрізняють максимальну, оптимальну та прогнозовану природну рекреаційну ємність. Максимальна рекреаційна ємність – це добуток припустимого рекреаційного навантаження і площі конкретної територіально-рекреаційної системи. Для визначення оптимальної ємності застосовано формулу:

$$B_{ik} = EC_i / D, \text{ де :}$$

B_{ik} - оптимальна ємність к – го району в і-ий період; E – оптимальна ємність території;

C_i – тривалість і-го періоду (днів); D – середня тривалість перебування рекреанта в рекреаційному районі.

Таблиця 1. Показники припустимих рекреаційних навантажень на природні ландшафти

Типи території	Рекреаційне навантаження, чол./км ²	
	Літо	Зима
Низовинні території	100-200	16-48
Горбисті території, височини	100-150	30-50
Гірські території	120-200	50-100

Наведено також таблицю показників, обчислених В. Мацолою, економічно припустимих рекреаційних навантажень на природні ландшафти (табл. 1.). Зазначено, що за допомогою цієї таблиці можливо визначити логістичний потенціал, тобто максимальне туристичне навантаження (потік), для, наприклад, національного парку в Карпатах площею 100 кв. км. для гірськолижного туризму або турбази на південному березі Криму площею 1 км² під літній відпочинок (засмагання, плавання, екскурсії) на березі моря.

Таблиця 2. Нормативи рекреаційного навантаження на природні комплекси

№ п/п	Природні комплекси під рекреацію та туризм	Нормативи навантаження	
		Одиниця виміру	Показник
1	Приміські зони відпочинку	м ² /чол.	80
2	Сосновий сухий бір	чол./га	0,5-1
3	Широколистяний вологий ліс	чол./га	3-5
4	Луки	чол./га	5-10
5	Берегова лінія озер або ставків з проточною водою	м/чол.	5 (діти-4)
6	Морські пляжі	м ² /чол.	5
7	Морські пляжі в закладах для хворих туберкульозом та з порушенням функцій опорно-рухового апарату	м ² /чол.	12
8	Акваторія для купання в морі (річці)	чол./га	300-500 (окремі джерела – 2000 тис.)
9	Акваторія для купання в непроточних водоймах	чол./га	1000
10	Акваторія для катання на моторних човнах і водних лижах	чол./га	0,5-1

Наводяться також формули для визначення місткості бальнеологічних та кліматичних курортів:

$$W_B = Q_d \cdot f \quad \text{та} \quad W_k = S \cdot N_p,$$

де W_B – сумарна ємність бальнеологічного курорту (чол.); Q_d – сума дебіту всіх джерел ($\text{м}^3/\text{доба}$); f – коефіцієнт, що враховує тривалість роботи курорту, витрати води на одну процедуру, середню кількість процедур на одного рекреанта ($f = 2-3$); W_k – сумарна ємність кліматичного курорту (чол./га); S – величина території природних ландшафтів (га); N_p – норма навантаження на ландшафт (чол./га). Також подано нормативи рекреаційного навантаження на природні комплекси (табл. 2).

Слушно звертається увага, що при визначенні ємності територіально-рекреаційних систем важливо враховувати психо-фізіологічну комфортність (визначається можливістю одночасного проведення в межах даної території будь-яких рекреаційних занять певним числом людей без шкоди для їх психічного здоров'я при забезпеченні основних гігієнічних потреб). Так, для спокійного відпочинку гігієністи рекомендують $500-800 \text{ м}^2$ лісопарку на одну людину; для активного – $100-130 \text{ м}^2/\text{чол.}$; для купання в морі – $100-200 \text{ чол./га.}$

Наприкінці робиться правильний висновок, що при організації рекреаційної діяльності слід пам'ятати, що перевищення показників рекреаційної ємності та нещадна експлуатація природних ресурсів території не здатні забезпечити очікуваних надприбутків. Результатом подібної політики стає втрата рекреантами інтересу до відпочинку в такій місцевості і пошук ними нових, менш освоєних регіонів.

Метод порогового аналізу, запропонований І.Г. Смирновим та В.Г. Шубаєвою [8 с. 420], має підставою твердження, що логістичний потенціал ресурсної бази туризму в регіоні охоплює низку взаємопов'язаних складових. Перший – це рівень відвідуваності регіону (туристичний потік) перевищення якого веде до шкідливих екологічних або інших наслідків в результаті дії самих туристів або в наслідок функціонування обслуговуючої інфраструктури. Друга – це певний обсяг туристичного потоку в регіон, призведе до негативних наслідків для місцевого населення і, внаслідок цього, погіршення взаємин з туристами. Нарешті третя складова – рівень туристичного потоку, перевищення якого здійснює руйнівний вплив на невідновлювальні туристичні об'єкти – витвори мистецтва, архітектурно-історичні комплекси (наприклад, печери Києво-Печерської лаври, частина яких, в наслідок надмірного неконтрольованого туристопотоку протягом декількох останніх десятиріч, обвалилася в 2005-2006 рр.). В усіх наведених випадках логістичний потенціал обмежує граничні величини туристичного потоку до рекреаційно-туристичних ресурсів регіону. Саме з метою оцінки рекреаційно-ресурсного потенціалу регіону та визначення перспектив його розвитку доцільно застосовувати математичний метод порогового аналізу. Під час його першої фази визначається існуючий ступінь використання всіх видів рекреаційно-ресурсного потенціалу регіону. Для цього слід помножити загальне число споживачів рекреаційних ресурсів регіону і об'єктів туристичної інфраструктури на нормативний показник використання в розрахунку на одну людину. Порівняння отриманої величини з фактичною

ресурсною базою дозволить визначити співвідношення між ними. За умови виявлення недостатньої ресурсної бази для існуючого туристичного потоку в даний регіон виникає необхідність додаткових капітальних вкладень для розвитку ресурсного потенціалу регіону або вжиття заходів з стримування туристичного потоку. Друга фаза аналізу полягає в дослідженні можливостей розвитку туризму в регіоні, що розглядається. Спершу необхідно здійснити прогноз показників збільшення туристичного потоку в регіон. Такий прогноз проводиться на основі статистичного методу коригованої екстраполяції, для чого необхідно мати спостереження за достатньо тривалий період. При цьому враховується, що додаткові інвестиції, потрібні до відповідності фактичного та необхідного потенціалів, вже виконані. Наступний етап другої фази аналізу – це розрахунки необхідних додаткових витрат для задоволення потреб передбачуваного туристичного потоку на тому чи іншому від рекреаційно-туристичного ресурсу.

Підхід з використанням кількісних показників рекреаційно-туристичних ресурсів лежить в основі економічних методів визначення логістичного потенціалу відповідних ресурсів. Найбільш концентровано він викладений в праці В.Г. Гуляєва [2, с. 96], де підкреслюється що саме наявність туристичних ресурсів визначає інвестиційну атрактивність туристичних територій і зон. Логістична оцінка туристичного ресурсу, у т.ч. об'єкту культурної спадщини, повинна базуватися на його кількісних характеристиках. Останні, в свою чергу, слід пов'язувати з видами туристичної діяльності, які генерує даний ресурс та його середовищем. Наприклад, якщо середовищем є земля, суходіл, то її туристичним ресурсом можуть бути гори: даний ресурс генерує такі види туристичної діяльності як альпінізм, скелелазіння, спелеотуризм, крекінг, екологічний туризм тощо. Водне середовище з ресурсом “річка-озеро-море-канал” генерує різні види водного туризму: круїз, яхтинг, підводне плавання, дайвінг, спуск на плотах, плавання на човнах, рибальство тощо. Для узагальненої економічної (а також логістичної) оцінки пропонується два параметри:

а) потенційна місткість (потенціал) туристичного ресурсу (тобто його максимальне значення, визначене на конкретній період часу без обмежень у споживанні) - R_n ;

б) споживча місткість ресурсу (тобто фактичне значення обсягу ресурсу, доступного для споживання протягом конкретного проміжку часу, з урахуванням обмежень споживання, сезонності, транспортної доступності тощо) – R_c .

Отже, споживча місткість ресурсу дорівнює:

$$R_c = R_n - \sum_{i=1}^m K_i ,$$

де K_i – значення прийнятих обмежень споживання рекреаційно-туристичного ресурсу, які змінюються від 1 до m .

Розмірність споживчої місткості ресурсу можуть виступати кратність його споживання (дві туристичні групи за тиждень) або число туристів, що відвідують об'єкти за одиницю часу (осіб/рік, людино-день тощо).

У низці випадків логістичний потенціал рекреаційно-туристичних ресурсів може бути визначений через показник економічної продуктивності ресурсів. Так, за думкою Є.Ю. Колбовського [2, с. 97], продуктивність туристичних ресурсів у вигляді мисливських угідь Ярославської області, що оцінюється виходом здобичі з одиниці площі (230 кг/1000 га), надає підстави для визначення максимально можливої завантаженості мисливських угідь (285500 людино-днів/рік). Відповідно можна провести оцінку ресурсів рибальства на підставі продуктивності водоймища в кг/га або кг/км² (для прикладу, такий ресурс Рибінського водосховища склав 6,2 кг/га, Горківського – 3,4 кг/га), а далі визначити максимально можливий потік туристів-рибалок з застосуванням певної норми вилову на одного туриста. Проведена оцінка грибних та ягідних угідь Ярославської області визначила їх продуктивність у 10-30 т/км², що склало в перерахунку на одного туриста 3-10 кг/рік. Отже, знаючи площу ресурсу, визначивши його продуктивність та встановивши раціональну середню норму споживання ресурсу в розрахунку на одного туриста, є можливість розрахувати максимально можливий допустимий потік туристів на цей ресурс, тобто обчислити його логістичний потенціал, за формулою, запропонованою автором:

$$ЛП_{\text{ртр}} = \frac{П_{\text{ртр}} \cdot ПР_{\text{ртр}}}{НС_{\text{ртр}}},$$

де ЛП_{ртр} – логістичний потенціал рекреаційно-туристичного ресурсу (чол./рік-сезон);

П_{ртр} – площа рекреаційно-туристичного ресурсу (га, км²);

ПР_{ртр} – продуктивність рекреаційно-туристичного ресурсу за рік/сезон (кг, т/га, км²);

НС_{ртр} – середня норма споживання рекреаційно-туристичного ресурсу в розрахунку на одного туриста за рік/сезон (кг/добу).

Наступний підхід до визначення логістичного потенціалу ресурсної бази туризму – рекреагеографічний, - має багату джерельну базу, оскільки спроби узагальненої оцінки туристичних ресурсів здійснювалися ще в 19690-70 рр. такими видатними спеціалістами економічної географії, як О.Л. Мінц, В.С. Преображенський, Ю.О. Веденін, М.П. Шеломов, І.В. Зорін, Є.Б. Лопатін, О.Р. Назаревський, Ю.С. Путрик, Л.І. Мухіна та ін. Цілеспрямовано проблема якісних та кількісних показників туристичних ресурсів була поставлена в книзі В.В. Покшишевського “Про господарську оцінку природних ресурсів та умов” (1960р.), а спроби вирішення цієї проблеми були зроблені в працях В.Б. Нефедової та С.Ю. Смирнової “Методи рекреаційної оцінки природних комплексів” (1973 р.), В.П. Чижової “Рекреаційні навантаження в зонах відпочинку” (1977 р.) та ін. На підставі даних досліджень у 1981 р. з’явився “Каталог туристичних ресурсів у СРСР”, а дещо пізніше - “Карта туристичних ресурсів СРСР”. У наведених працях, крім якісних фізико-географічних характеристик туристичних ресурсів, було запропоновано декілька їх оцінкових показників, таких як: місткість природно-рекреаційних ресурсів (млн.чол.–днів/рік), місткість пізнавально-

рекреаційних ресурсів (млн.чол.–днів/рік); туристичне навантаження на природні комплекси (чол./км²). Саме ці показники склали основу туристичного районування територій, але вони не відображали в достатньому ступені економічну сутність туристичних ресурсів як товару за ринкових умов та відповідну логістичну оцінку ресурсної бази туризму.

З появою правових механізмів ринкової оцінки нерухомості, інтелектуальної власності, бізнесу та довільних об'єктів громадянських прав стала потрібною розробка економічних та логістичних параметрів оцінки (фізичних оцінкових показників) туристичних ресурсів, тобто для різних видів та типологій ресурсів повинна бути визначена їх економічна (ринкова) вартість та логістичний потенціал. Відсутність Єдиного кадастру туристичних ресурсів України практично позбавляє фахівців в галузі оцінки традиційної оцінкової бази, а також утруднює вибір економічних та логістичних показників, які є підставою їх раціонального споживання та відтворення туристичних ресурсів, податкообладнання, формування структури ціни туристичного продукту, рентних відносин тощо.

Висновки. Викладені вище теоретичні положення мають надзвичайну актуальність для всіх регіонів України з їхніми значними туристичними ресурсами про що говориться в недавно виданому навчальному посібнику автора [8, с. 50-53]. Але для того, щоб розвивати туризм, скласти плани сталого туристичного розвитку територій, попередньо слід здійснити економічну та логістичну оцінку ресурсної бази рекреації та туризму. Це дасть можливість визначити вхідний туристопотік, відтак і обсяги створення потрібної матеріально-технічної бази та туристичної інфраструктури. Заключним етапом буде визначення ринкової вартості туристичних ресурсів та можливої туристичної ренти, як факторного доходу з туристичних ресурсів, який отримує їх власник. У якості власника туристичних ресурсів може виступати держава в особі місцевих органів влади, а також фізичні та юридичні особи, за якими закріплено право власності.

1.Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 367 ст. 2.Гуляєв В.Г. Туризм: Экономика и социальное развитие. – М.: Финансы и статистика, 2003. –304 с. 3.Данильчук В.Ф. и др. Методы оценки рекреационных территорий. – Донецк: ДИТБ, 2003. 4.Донченко Л.М. Оцінка пляжних ресурсів для рекреаційного використання на прикладі Запорізького Приазов'я // Географія і сучасність: 36. наук. пр. НПУ імені М.П. Драгоманова. – Вип. 13. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. С.129-135. 5.Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. – Львів, 1997. 6.Мироненко Н.С., Твердохлебов Н.Т. Рекреационная география. – М.: Узд-во МГУ, 1981. – 280 с. 7.Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму: Навч. пос. - Ніжин: Вид-во НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 264 с. 8.Смирнов І.Г. Бізнесові основи міжнародного туризму: Навч. пос. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. –112. с. 9.Смирнов І.Г. Логістична модель сталого розвитку туристичної галузі в Україні// Вісник ДІТБ. – 2007. - № 11. – С. 26-31. 10.Смирнов І.Г. Логістична модель сталого розвитку туристичного бізнесу // Логістика. Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2007. - № 594. – С. 158 – 163. 11.Стафійчук В.І. Рекреалогія: Навч. пос. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с. 12.Туризм, гостеприимство, сервис: Словарь-справочник/Под. ред. Л.П. Воронковой, - М.: Аспект Пресс, 2002. – 367 с.